

Millî Mücadele Sırasında Cephe Gerisinde Günlük Hayat *Daily Life Behind The Fronts During The Turkish Independence War*

Mehmet EVSİLE*

Özet

Millî mücadele dönemi, pek çok yönü ile ele alınıp incelenmiştir. Siyaset ve siyaset kurumlarının tamamı, askeri kurumlar ve faaliyetleri, diplomatik faaliyetler, ekonomik ve malî mevzuatın oluşturulması ve uygulamaları, yargı organları ve uygulamaları, kısaca devleti meydana getiren kurumların tamamı en ince ayrıntıları ile ortaya konmuştur. Ancak bütün bu faaliyetlere destek olan, hiçbir fedakârlığı esirgemeyen milletin, bu mücadeledeki yerinin ne olduğu hakkında pek fazla çalışma yapılmamıştır. Arşiv belgelerimizde de konunun bu boyutu hakkında pek fazla bilgi yoktur.

Millî mücadele sırasında cephe gerisinde yaşanan olaylar, şimdiye kadar üzerinde pek çalışılmış bir konu değildir. Çocuklarını cepheye gönderen ailelerin yaşadıkları mekânlar, tükettikleri gıda maddeleri ve diğer sosyal faaliyetleri üzerinde çalışılmaya değer bir konudur. Bu makalede, öncelikle devrin yazarları tarafından meydana getirilmiş eserler ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları'ndan taranan bilgilerle konu aydınlatılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Millî mücadelede cephe gerisi, millî mücadelede yollar, millî mücadelede evler, şehit çocukları, cepheye malzeme nakli.

Abstract

The period of the Turkish Independence War , many aspects have been investigated. Politics and all political institutions, military institutions and activities, diplomatic activities,

---

* Prof. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi – Samsun.

the creation of economic and financial legislation and practices, judicial bodies and its applications, in short all of the institutions that make up the state with the smallest details have been revealed. However, support all these activities, which did not spare any sacrifice of the nation, this is too much about what has been done to the place of struggle. Archive documents at issue do not learn too much about the size.

The events behind the lines during the national struggle, many tried so far is not an issue over. Spaces to the front of the families sending their children, consumed food stuffs and other social activities for work on an issue. In this article, the first epoch was brought in by the authors of the works and Turkey, the Grand National Assembly tried to explain the secret hearing issue Zabıtları'ndan the scanned information.

Key Words: *The national struggle the rest of the front, the fight against the national roads, houses the national fight against, orphaneds of martyr, material transported to the front.*

Giriş

Millî mücadele dönemi, pek çok yönü ile ele alınıp incelenmiştir. Siyaset ve siyaset kurumlarının tamamı, askerî kurumlar ve faaliyetleri, diplomatik faaliyetler, ekonomik ve malî mevzuatın oluşturulması ve uygulamaları, yargı organları ve uygulamaları, kısaca devleti meydana getiren kurumların tamamı en ince ayrıntıları ile ortaya konmuştur. Ancak bütün bu faaliyetlere destek olan, hiçbir fedakârlığı esirgemeyen milletin, bu mücadeledeki yerinin ne olduğu hakkında pek fazla çalışma yapılmamıştır. Arşiv belgelerimizde de konunun bu boyutu hakkında pek fazla bilgi yoktur.

Millî mücadele zaferini kazanan askerlerin cephe gerisinde bıraktığı anne, baba, eş ve çocuklarının ne yaptığı, ne yeyip içtiği, hangi evlerde oturduğu; evlerinin çatısının akıp akmadığı, pencere camlarının sağlam mı kırık mı olduğu konularına hiç temas edilmemiştir. Millî mücadele zaferinin ve cumhuriyetin gerçek sahiplerinin bunlar olduğu unutulmuştur.

İşte bu eksikliği bir nebze telâfi etmek için bu yazımızı kaleme aldık. Kullandığımız kaynakların birincisi, devrin yazarları tarafından meydana getirilmiş eserler oldu. Ancak bunların da genellikle resmî yayın organları paralelinde oldukları görülmektedir. Bununla birlikte bu eserlerde yer alan, o günlere ait bilgi kırıntılarından istifade etmeye çalıştık. Faydalandığımız diğer bir kaynak da, Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları olmuştur. Zaman zaman milletvekillerinin, Türkiye Büyük Millet Meclisi genel kurulunda, cephe gerisindeki günlük hayata ait beyanlarından bazı bilgiler elde edilmiştir.

Böylece cephe gerisinde yaşayan insanların, bu toprakların sahibi olarak kalmak için ellerinde ne varsa cephe hattına gönderip, kendilerinin ne kadar büyük mahrumiyet içinde yaşadıklarını ortaya koyarak o insanlara ait minnet borcumuzu yerine getirmeye çalıştık.

1-Yollar

a- Karayolları: Cumhuriyetin kurulduğu sırada ülkede mevcut çeşitli nitelikteki karayollarının toplam 18.300 kilometre olduğu tesbit edilmiştir. Bu rakama 2400 kilometrelik tesviye halindeki yol ile 2000 kilometrelik ham yol dahil edilmemiştir. Dolayısıyla üst yapılı yol miktarı, sözü edilen tarihte 13.900 kilometreyi geçmemekteydi. Bu yolların tamamında üst yapı “kırma taş” tan ibaret olduğu gibi, bunlardan “iyi şose” sayılabilecek kısmı 6.900 kilometre civarında olup, geri kalanı bozuk haldeydi¹.

Bu durum, dönemin edebî eserlerine de yansımıştır. Reşat Nuri GÜNTEKİN’in **Çalıkuşu** adlı romanının kahramanı olan öğretmen, görev yapacağı köye giderken yaşadığı yolculuğu şu şekilde anlatır: “Araba, inişli yokuşlu dağ yollarına girmişti; kâh kurumuş sel çukurlarından geçiyor, kâh boş tarlaların, bozulmuş bağların kenarını takip ediyordu.”² Yakup Kadri KARAOSMANOĞLU’da, Anadolu’da yaptıkları bir seyahat esnasında geçtikleri yolları tarif ederken şu ifadeleri kullanmıştır: “...Evet yol yok ki...Bir müddet iyi kötü bir şose üstünde gidiyoruz; birkaç kilometre sonra bakıyorsunuz, altınızdaki şose kayboluveriyor. Ya bir derenin kenarındasınız, ya sarp bir tepenin eteğinde...Bittabî, bu sarp tepeye çıkmak ihtimali olmadığı için derenin çakıl taşları üstünden sarsıla sarsıla gitmeye mecbur oluyorsunuz. Derken, önünüze bir çoban yolu çıkıyor, bir müddet de bunu takip ediyorsunuz; bir de bakıyorsunuz ki, bu yol da bitmiştir. Haydi tarlaların içine...Lakin, tarlalar ekseriyetle hendeklerle çevrilmiştir; bir yaylı arabanın hendeklerden geçebilmesi kabil değildir. O vakit, bir sağa, bir sola savrulmaya başlıyorsunuz; tâ ki daldığınız bu toprak deryası içinde kendinize bir iz bulup çıkasınız! Bin zahmet, bin meşakkatle bir izi bulursunuz.”³

Yakup Kadri KARAOSMANOĞLU, *Yaban* adlı romanında cepheye malzeme taşıyan “Kağnı Kafilesi”ni tarif ediyor: “Geçen gün bir cephanenin cepheye nasıl taşındığını gördüm. Uzun bir kağnı kafilesi...Gacır, gacır...Ve sıska mandaların kalça kemikleri o kadar sivrilmişti ki, yer yer derilerini delmişti. Bu deliklerin üstünde sineklerin yüzlercesi kalkıp yüzlercesi konmaktaydı. Kafileyi yöneten insanlar ise sineklerin azmanı gibidir. Ne şekilleri insan şekline, ne sesleri insan sesine benzer. Bu iki direk, iki tekerlekten ibaret arabalar sanki onların uzuvlarına bitişiktir. Bunların içinde yatarlar. Döşekleri, yorganları, yiyecek ve içecekleri bunların içindedir.”⁴

Karayollarının güvenliğinin sağlanamaması da ayrı bir problem olmuştur. Bu konuda, Yozgat milletvekili Süleyman Sırrı Efendi, bir bayram öncesi Ankara’dan Yozgat’a giderken eşkıya tarafından alıkonulmaları olayını ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır⁵.

¹ *Cumhuriyet Döneminde Türkiye Ekonomisi 1923-1978*, Akbank Kültür Yayını, Ankara,1980, s.270.

² Reşat Nuri GÜNTEKİN; *Çalıkuşu*, İstanbul, 1993, s.160.

³ Yakup Kadri KARAOSMANOĞLU; “On Dört Yaşında Bir Adam”, *Millî Savaş Hikâyeleri*, Ankara,1981, s.92.

⁴ Yakup Kadri KARAOSMANOĞLU; *Yaban*, İstanbul, 1979, s.106-107.

⁵ Süleyman Sırrı Efendi (Yozgat), 3.7.1920, (TBMM), *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, Türkiye İş Bankası Yayını, Ankara, 1985, Cilt: 1, s. 63-64.

b- Demiryolları: 1923'te mevcut demiryolu şebekesinin yetersiz, yıpranmış ve araç bakımından fakir bir halde olduğu bilinmektedir. Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne intikal eden demiryollarının uzunluğu 4.138 kilometredir. Bunun 3.783 kilometrelik kısmı, Osmanlı Devleti'nin imtiyaz karşılığı yabancılara finanse ettirdiği ve millî mücadele sırasında millîleştirilmiş olan 1.474 kilometresi hariç, yine yabancı şirketler marifetiyle işletilen hatlardan, 355 kilometresi, Birinci Dünya Savaşı sonunda Kuzeydoğu Anadolu'da geri alınan topraklarda Rusların terk ettiği hatlardan oluşmakta idi. Bütün demiryolları tek hat olduğu gibi, Ruslardan intikal eden hatlardan 232 kilometrelik Erzurum-Sarıkamış kısmı da ayrıca dar bir hat idi⁶. Yabancı şirketlerin işlettiği hatlar, Bağdat Demiryolları Şebekesi adını alan ve Haydarpaşa'dan başlayarak Orta Anadolu'dan ve güney sınırlarından geçmek suretiyle Mardin'e kadar uzanan kısmı hariç tutulursa, Batı Anadolu ve Trakya'da yoğunlaşmış bulunuyordu⁷. Ülkenin diğer bölümleri demiryolu ulaşımından mahrumdu.

Bu hatların tamamında sadece 118 buharlı lokomotif ve 203'ü yolcu vagonu, 1983'ü yük vagonu olmak üzere 2.186 vagonun mevcut olduğu tesbit edilmiştir⁸.

Tren vagonlarının hali, Halide Edip ADIVAR tarafından, "Kömür, hemen hiç yok gibiydi. Hemen yalnız askerlerin ihtiyacı için kullanılan trenler odunla işliyordu. Vagonlar hep üçüncü (sınıf) ve eskidydiler. Oturacak yerler hep tahta, pencereler kırık. Her yer tahtakurusu ile doluydu." ifadeleri ile anlatılmaktadır⁹.

c- Denizyolları: Denizyollarının durumu, cumhuriyetin kuruluş yıllarında, diğer ulaştırma sistemlerinden daha elverişsizdir. Ülke, 8.272 kilometre ile Avrupa'nın en uzun sahil şeridinde sahip olmasına rağmen, gemilerimizin toplam taşıma kapasitesi 35.000 ton civarında idi. Bunun yanında liman ve barınaklar, hem adet hem teçhizat itibarıyla yetersiz, gemi inşa imkânları da çok sınırlı idi. Limanların önemli bir kısmı da yabancı şirketler tarafından işletiliyordu¹⁰.

Ulaştırma hizmetlerinde kullanılan benzin ve kömür kıtlığı daha Birinci Dünya Harbi yıllarından itibaren görülmektedir. Altıncı Ordu bölgesinde 1918 yılında benzin yokluğundan dolayı uçak keşfi yaptırılmadığı gibi¹¹, 13.Kolordu Komutanı Ali İhsan Paşa'nın binek otomobilinin de benzin ihtiyacından bahseden belgeler mevcuttur¹². Bunun gibi Birinci Dünya

⁶ Cumhuriyet Döneminde Türkiye Ekonomisi 1923-1978, s.270.

⁷ a.g.e., s.270.

⁸ a.g.e., s.270.

⁹ Halide Edip; "Sakarya", ", Devrin Yazarlarının Kalemile Millî Mücadele ve Gazi Mustafa Kemâl, II, Ankara,1981 s.647.

¹⁰ Cumhuriyet Döneminde Türkiye Ekonomisi 1923-1978, s.270-271.

¹¹ Hamit PEHLİVANLI; Askerî Tarih Belgeleri Dergisi Dizini, Genelkurmay Başkanlığı Yayını, Ankara, 1996, s.200.

¹² Hamit PEHLİVANLI; a.g.e., s.200.

Savaşı sonunda nakliye zorlukları dolayısıyla bazı askerlerin terhislerinin geciktirildiği de bilinmektedir¹³.

Millî Mücadele döneminde de İstanbul'a çağrılan Mustafa Kemâl Paşa, kömür ve benzinsizlikten dolayı hareket edemediğini 11.6.1919 tarihinde bildirmiştir¹⁴. 1922 yılında batı cephesinde motorlu taşıtların benzin yokluğundan¹⁵; trenlerin kömür yokluğundan çalışmadığı şeklinde şikâyetler Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde dile getirilmiştir.¹⁶

Zaten demiryollarının yoğun bir şekilde bulunduğu Batı Anadolu bölgesinin işgal altında olması, cepheye malzeme taşınması konusunda demiryolundan istifadeyi en asgarî seviyeye düşürmüştür. Dolayısıyla bu faaliyetler arabalar, kağnılar ve yük taşıyan hayvanlarla yapılmıştır. Bunun için 5 ve 10 numaralı Tekâlif-i Milliye Emirleri ve Mükellefiyet-i Nakliye-i Askeriye Kanunu'nun ilgili maddeleri ile vatandaşların elindeki nakliye vasıtaları ve hayvanlar, ordu emrine alınmıştır. Ancak burada bazı suiistimallerin yaşandığı da görülmektedir. Kanunlarla tesbit edilen ölçülerden fazla vasıta ve hayvanın, hattâ köylü vatandaşın tarlasını sürdüğü "iki öküzden birinin" alındığı ifade edilmektedir¹⁷. Nakliye hizmetlerinde kullanılan vasıta ve hayvanların aynı zamanda ziraî faaliyetlerin de temel taşı olması itibarıyla bu alanda meydana gelen boşluğun ziraî üretimin düşmesine ve ülkenin ekonomik hayatını devam ettiren köylü sınıfının zayıflamasına yol açtığı ilgililer tarafından dile getirilmiştir¹⁸. Bu durumun ülkenin geleceğini de tehlikeye soktuğu Erzurum milletvekili Hüseyin Avni Bey tarafından, "O vakit (1921 yılında) senin öküzlerin vardı, arazisi ekilmişti, hasadın kalkmıştı, istihsalin eline geçmişti, her şeyin vardı ... İşte bugün (1922) onlar da yok. Efendi memleketi yaşatan öküzlerdir, ki onlar da yok, onlar da öldü. Efendi gelecek sene açlık da var." ifadeleriyle dile getirilmiştir¹⁹.

Bütün bu fedakârlıklara rağmen cephe hattında ve cephe gerisinde nakliye hayvanı sıkıntılarının yaşandığı bilinmektedir. Cepheye gördükleri manzarayı Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde anlatan milletvekillerinden biri olan Erzurum milletvekili Salih Efendi, cephe gerisindeki askerlerin, nakliye hayvanı bulunmadığından kazanlarını, eşyalarını sırtlarında taşıdığını ifade ettikten sonra şu çarpıcı sözlerle durumun vehametini dikkat çekmektedir: "Hayvan gibi nakliye işlerinde harp eden askerler kullanılmakla beraber geçenlerde Hoca Mustafa Efendi, Sıhhiye Vekili Refik Bey bendeniz bugün, onbeş gündür gözümle gördüm, askerler kağnı arabasına koşulmuş hayvan gibi araba çekiyorlar. Öküz yok beyefendi, nefer boynunu boyunduruğa sokmuş eşya taşıyor. Hastaneye ekmek götürüyorlar."²⁰

¹³ Hamit PEHLİVANLI; *a.g.e.*, s.200.

¹⁴ Hamit PEHLİVANLI; *a.g.e.*, s.3.

¹⁵ Hacı Bekir Efendi (Konya), 4.2.1922 (TBMM), **TBMM GCZ**, Cilt:2, s.685.

¹⁶ Sırrı Bey (İktisat Vekili), 7.2.1922 (TBMM), **TBMM GCZ**, Cilt:2, s.709.

¹⁷ Mazhar Müfit Bey (Hakkâri), 12.4.1922 (TBMM), **TBMM GCZ**, Cilt:3, s.238.

¹⁸ İsmet Bey (Çorum), 14.3.1922 (TBMM), **TBMM GCZ**, Cilt:3, s.67.

¹⁹ Hüseyin Avni Bey (Erzurum), 20.2.1922 (TBMM), **TBMM GCZ**, Cilt:2, s.833.

²⁰ Salih Efendi (Erzurum), 26.12.1921 (TBMM), **TBMM GCZ**, Cilt:2, s.532.

Cepheye malzeme taşıma hizmetinde kullanılan hayvanların veba-i bakarî (sığır vebası) yüzünden büyük telefata verdiği ve bu durumun cepheye nakliye hizmetlerinin, günlük hayatta ziraî faaliyetlerin aksamasına sebep olduğu hususu da sık sık dile getirilen bir konu olmuştur²¹.

Batı cephesinde zafer kazanıldıktan sonra ordu hizmetindeki ziraat hayvanlarının ve nakliye vasıtalarının da çiftçilere dağıtılması istenmiş²², hattâ bunun mümkünse ülkenin iç bölgelerine ulaştırılması tavsiye edilmiştir: “Efendiler bu kağrı kolları tâ memleketin içerisinden, ötekenden berikenden toplanmış arabalardan teşekkül etmiş bulunuyor. Fakat hükümet geri vermeye üşeniyor. Birçok kağrıları bura jandarmasına verdi. Bura jandarması da bu mıntika köylerine elinden geldiği kadar iyi kötü dağıtıverdi. Geriden aldık, ileride taksim ediyoruz. Onun için mümkünse bu terhis esnasında, yani kağrı kollarının dağıtılması esnasında bunun mümkün olduğu kadar memleket dahiline serpiştirerek dağıtmaktır.”²³

2-Evler

a-Köy Evleri: Bu konuda Reşat Nuri GÜNTEKİN’in **Çalığışu** ve Yakup Kadri KARAOSMANOĞLU’nun **Yaban** isimli romanlarında geniş tasvirler yapılmıştır. **Çalığışu**’nda Çanakkale’nin Zeyniler köyündeki bir ev şöyle anlatılıyor: “Altlarında dört direktan ibaret ahırlar, üstlerinde asma merdivenle çıkılan iki oda”²⁴. Daha sonra yazar, evin ayrıntılarını veriyor: “Alt kat zindan gibi karanlıktı...eskilikten basamakları oynayan karanlık merdivenlerden çıktık. Yukarıki kat: Viran bir sofa, bir de yüksek pencerelerinin tahta kapakları sımsıkı kapalı kocaman bir odadan ibaretti...Eskilikten delik deşik olmuş kirli kaplamalar, yağmurdan çürümüş, tahtaları sarkmış simsiyah bir tavan, bir köşede içine kırık dökük konmuş ocak, ötede çarpık bir kerevet.”²⁵

Köy evlerinin bir odası ile ilgili ayrıntılı bir tasvir de **Yaban**’da şöyle yapılıyor: “Tabanı kaba bir hasırla örtülü bir oda; kenarda bir ihtiyar kadın, elinde bir fenerle duruyor...bana, odanın köşesinde bir şilte gösterdi...Kadın feneri yere koyup çekildi...Bu, ovaya bakan iki küçük pencere, kavak ağaçlarıyla tutturulmuş tavanından kuru otlar sarkan, tabanı toprak bir hücredir...Önce yatak takımını ve seyyar karyolamı saran iki harar beziyle bu tavanı örtmek, sonra, şehirden getirdiğim tahta ve muşambalarla bu toprak zemini kaplamak, döşemek lâzım geldi.”²⁶

Halide Edip de bir okul binasını tarif ederken, “Okulun pis ve karanlık toprak avlusunda kokusuna engel olamadığı kırık kapılı helâ... Aliye, sınıfa ilk girdiği zaman pencerelerine kâğıt yapışmış pis dersanede birikmiş sigara dumanı...” ifadelerini kullanmıştır²⁷.

²¹ Dr.Mazhar Bey (Aydın), 13.12.1921 (TBMM), **TBMM GCZ**, Cilt:2, s.471.

²² Selâhattin Bey (Mersin), 16.10.1922, (TBMM), **TBMM GCZ**, Cilt:3, s.957.

²³ Cavit Bey (Kars), 16.10.1922 (TBMM), **TBMM GCZ**, Cilt:3, s.960.

²⁴ Reşat Nuri GÜNTEKİN; **Çalığışu**, s.161.

²⁵ Reşat Nuri GÜNTEKİN; **a.g.e.**, s. 163-164.

²⁶ Yakup Kadri KARAOSMANOĞLU; **a.g.e.**, s.39-41.

²⁷ Halide Edip ADIVAR; **Vurun Kahpeye**, İstanbul, 1975, s. 10-11.

b- Şehir Evleri: Peyami SAFA, bu konudaki bir tasviri, **Mahşer** adlı romanında yapmaktadır: “Toprak zeminli bir hol, sol tarafta ve dipte bir merdiven. Trabzanları kopmuş, parmaklıkları kırılmış, mukavva ve gazete kâğıtlarıyla yamanmış küçücük bir pencere, duvarlar dökük, rutubetten, kireçlerin boyası dalga dalga morarmış, bazı tahtalar ip gibi sarkıyor...odaya girdiler...Burası da korkunçtu. Ayakta güç durulacak kadar basık tavanlı, viran bir oda. Eşya namına bir yemek masası, bir tel dolap, iki minder, yerde bir yatak...yemek masası üstünde lâmba...”²⁸

c- Köşk ve Yalılar: Bir zengin köşkünün Peyami SAFA, **Sözde Kızlar** adlı romanında şöyle anlatıyor: “...köşkün salonlarında bütün elektrikler, büyük avize, raflardaki renkli ampuller, piyanonun mumları, sofanın bütün lâmbaları yakılmıştı...”²⁹

Reşat Nuri GÜNTEKİN, eski bir yalıyı anlatırken şu ifadeleri kullanıyor: “Çocukluğu Beylerbeyi’nde bir eski yalıda geçmişti. Bu yalıya iki yanından yüksek harap duvarlarda otlar bitmiş, boş, ıslak bir sokaktaki küflü demir kapı ile girilirdi...Bahçeye, daima gölge içinde bırakan yüksek ağaçlar arasında oymalı cephesinin boyaları dökülmüş, pencerelerinin bir kısmı perdesiz eski bina, içeride döşeme tahtaları çarpılmış sofalar, küçük renkli camları kırılarak sade iskeletleri kalmış camekânlar...Trabzanaların oymalı parmaklıkları dökülmüş yayvan merdivenler...”³⁰

Muhteşem bir yalıyı da Yakup Kadri KARAOSMANOĞLU tarif ediyor: “Bu yalı, eski Osmanlı devirlerinin hatırası bir kocaman ve tantanalı binanın selâmlık dairesiydi. Mermer trabzanlı bir taraçadan bizote (oymalı, süslü), camlı kapılardan yine mermer döşeli geniş bir divanhaneye giriliyordu. Bunun tam ortasında fiskiyeli bir havuzun suları; kenarlarında sıralanan bir cazbent takımının hareketine bekleyerek...Misafirler buldukları yerden üçü denize bakan ve ikisi bahçe tarafında birbirinden büyük beş oda saydılar...”³¹

d- Hanlar: Bir Anadolu hanını da Yakup Kadri KARAOSMANOĞLU anlatıyor: “Akşam karanlığında Hüseyin Çavuş’un hanına vardık.. Burası, Anadolu’daki bütün köy hanları gibidir. Bir ahır üstünde zemini hasır yayılı iki üç oda...Ben ve arkadaşlarım bermutad, “konfor”suzluktan şikâyet ediyoruz; yol yorgunluğunun verdiği bir sinirlilikle hancıyı karşımıza alıp bir iyi azarlıyoruz:

-Bu ne pislik, bu ne intizamsızlık! Bu ne harabiyettir! diyoruz. Behey herif, Anadolu’nun en işlek yolu üstündesin; ne olur bir defa olsun temizletsen...Adamakıllı birkaç parça eşya alsan; bu hasırlar nedir?...Senin keyfin için bitlenmeye vaktimiz yok; bir süpürge al gel, gözümüzün önünde şurayı bir temizle...

²⁸ Peyami SAFA; **Mahşer**, İstanbul, 1999, s.127-128.

²⁹ Peyami SAFA; **Sözde Kızlar**, İstanbul, 1982, s.198.

³⁰ Reşat Nuri GÜNTEKİN; **Acımak**, İstanbul,1989, s.29.

³¹ Reşat Nuri GÜNTEKİN;**a.g.e.**, s.125.

Hüseyin Çavuş, kucağında bir tutam çalı çırpı ile odaya girdi; serbest kalan bir parmağı ile de bir küçük duvar lâmbası tutuyordu. Çalı çırpıyı ocağın içine attı ve lâmbayı duvarda bir çiviye astı; sonra bizden bir kibrit istedi ve ateşi yaktı.”³²

Tarihî geçmişe göz atıldığında Türk konut mimarisinin tek yapı tekniğinin ahşap çatma inşaat tekniği olduğu görülür. Evler, tek katlı veya asma kat ilâvelidir. Odalar, direkli bir dış sofa üzerine sıralanmıştır. İki oda arasında eyvan vardır. Sokak cephesi kapalı olup, az sayıda pencereler dış sofaya açılmıştır. Pencereler camsız, ahşap kapaklıdır. Ahşap, malzeme olarak her yerde aynı olduğu halde, ahşabın evde kullanımı her ülkede farklılıklar göstermektedir. Burada iklim, coğrafya ve diğer yapı malzemeleri etkili olmakla beraber, en önemli faktörleri yaşama biçimleri ve gelenekler teşkil eder. Ahşap çatma, Türklerce çok beğenilen bir sistem olarak yüzyıllar boyu yegâne ev yapım tekniği şeklinde devam etmiş; ahşap ev, her döneme uyum göstererek 20.yüzyılın ilk çeyreğine kadar Türklerin başlıca konut tipi olmuştur³³.

Yukarda edebî eserlerden derlediğimiz örneklerin de bu geleneksel yapı tarzı ile uyum arzettiği görülmektedir.

3- Okullar

Millî Mücadele döneminde, ülke sathında 12.812 ilkokul, 153 orta dereceli okul, 17 yüksek okul bulunuyordu. Öğretmen sayısı ise 19.212’si ilkokullarda, 1.815’i orta dereceli okullarda ve 368’i ise yüksek okullarda olmak üzere toplam 21.404 idi. İlkokullarda 596.460, orta dereceli okullarda 27.461, yüksek okullarda 6.667 öğrenci okuyordu³⁴.

Türkiye Büyük Millet Meclisi, şehit çocuklarının özellikle yatılı okullara parasız kabulü hakkında bir karar almış³⁵, bazı öğretmenlerin askerliğini tecil ederek eğitim hayatın katkıda bulunmuş³⁶. Ancak İstanbul, Ankara ve başka bazı şehirlerde yaklaşık on ay maaş alamayan ilkokul öğretmenleri zaman zaman boykot kararı almışlar³⁷, Sakarya savaşı sırasında okullar hastane haline getirildiği için eğitim hizmetleri aksamıştır³⁸.

4- Köyler ve Köy Hayatı

a- Köy Çeşmesi: Köy hayatı hakkındaki ayrıntılar, Yakup Kadri KARAOSMANOĞLU’nun **Yaban** isimli romanında tasvir edilmektedir. Bunlardan biri bir köy çeşmesinin başında yaşananlardır: “Gerçi her köyün içinde su yok değildir. Fakat, gerek kuyunun, gerek çeşmenin başı her gün sabahtan akşama kadar doludur. Abdest alan ihtiyarlar,

³² Yakup Kadri KARAOSMANOĞLU; “Hüseyin Çavuş”, **Millî Savaş Hikâyeleri**, Ankara, 1981, s.66 ve 69.

³³ Reha GÜNAY; “Osmanlı Konut Mimarisinde Ahşap Kullanımının Sürekliliği”, **Proceedings of the 11th International Congress of Turkish Art**, Utrecht The Netherlands, Augustus 23-28, 1999, No:57, s.1-22.

³⁴ Zeki SARIHAN; **Kurtuluş Savaşı Günlüğü III**, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1995, s. 608.

³⁵ Zeki SARIHAN; **Kurtuluş Savaşı Günlüğü IV**, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1996, s. 63.

³⁶ Zeki SARIHAN; **a.g.e.**, s. 364.

³⁷ Zeki SARIHAN; **Kurtuluş Savaşı Günlüğü III**, s. 310.

³⁸ Zeki SARIHAN; **Kurtuluş Savaşı Günlüğü IV**, s.270.

evlere su taşıyan kadınlar, kızlar ve akla sığmayacak derecede pis oyunlarla oynayan çocuklar hep oradadır. Bazı, çaya kadar gitmekten üşenen kadınların da çamaşırlarını çeşmenin yalağında yıkadıkları olur.

Hasat mevsiminden sonra haftalarca her nevi hububat aynı yalakta ayıklanır. Hattâ çok kere, yenilecek şeylerin; çocuk bezleri, kirli don ve gömleklele bir arada çalkalandığı da olur.”³⁹

b- Kuyudan Bahçe Sulama: Yakup Kadri KARAOSMANOĞLU’nun ikinci tasviri, bahçelerin sulanması ile ilgilidir: “...Batı Anadolu’da ne güzel, ne yeşil bostanlar görmüştüm. Ortalarında bir dolaplı kuyu vardır. Gözleri bağlı bir hayvan, durmadan bu dolabı çevirir. Ortadaki çıkırık, kâh bir çocuk gülmesine, kâh bir kadın hıçkırığına benzer sesler çıkarır. Sıra sıra demir kovalardan sular boşanır, dolar. Kuyunun dört bir tarafından, düz uzun, küçücük kanallar, serin ve berrak suyu sarışın marul tarlalarına doğru götürür.”⁴⁰

c- Köylünün Pazara Götürdüğü Mallar: Üçüncü tasvirinde ise, pazara mallarını götüren bir köylü kadını anlatır: “Mehmet Ali’nin anası, evde yaptığı bütün şeyleri yemez, içmez, hiç kimseye tattırmaz, alır kasabaya götürür. Ben geldiğim günden beri, gerçi, bunların bir miktarını evde alıkoyabiliyoruz. Ben yağı olsun, yoğurdu olsun, kasabadaki fiyatların iki mislini verip almaya muvaffak olabiliyorum. Bu suretle de kadın gene memnun görünmüyor. Mırıldanıyor. Çünkü, onca paranın bereketlisi, pazarda kazanılandır. Onun için, çok zaman, hiç kimseye haber vermeden, sabahleyin, şafakla beraber sıvışır.”⁴¹

d- Köyde Kış Hazırlıkları: Yakup Kadri KARAOSMANOĞLU, diğer bir tasvirinde köyde kış hazırlıklarından bahsetmektedir: “Köyde kış hazırlıkları bitip tükenmek bilmiyor. Soğanlar kurutuldu. Dibeklerde günlerce bulgur kırıldı. Buğdaylar öğütüldü, öğütüldü. Bunlardan deste deste yufkalar yapıldı. Derken kuru yemişlere sıra geldi. Ama, o da ne kadar ceviz! Ahırlar, damlara, damların üstüne kadar saman yığınlarıyla dolu. Kadınlar, bir taraftan, taze tezek topraklarını duvarlara yapıştırıyor. Zeynep kadının evi, eski Abdülhamit ricali gibi bu tunç renkli mizanlarla baştan başa donandı. Ve ne koku! Bütün tabiat tezek kokuyor.”⁴²

e- Köylülerin Yemeği: Yine Yakup Kadri KARAOSMANOĞLU, 1921 yılında dolaştığı köyler hakkında bilgi aktarırken bu konuya da temas ediyor: “Birlikte taşıdığımız nevaleler çoktan tükenmiştir; uğradığımız izbelerde ise yiyecek bulmak kabil değildir. Zira, bu yerlerde oturanlar, tam bir aydan beri, iki taş arasında öğüttükleri ve bu yutulmaz sert hamur haline koydukları yarı yanmış, yarı kül olmuş buğday taneleri ile geçiniyorlar.”⁴³ Mustafa Necati de Tekâlif-i Milliye Komisyonu’na elindeki gıda maddelerini veren bir köylü ailesinin

³⁹ Yakup Kadri KARAOSMANOĞLU; *Yaban*, s.41-42.

⁴⁰ Yakup Kadri KARAOSMANOĞLU; *a.g.e.*, s.46.

⁴¹ Yakup Kadri KARAOSMANOĞLU; *a.g.e.*, s.49.

⁴² Yakup Kadri KARAOSMANOĞLU; *a.g.e.*, s.119.

⁴³ Yakup Kadri KARAOSMANOĞLU; “Ceviz”, *Millî Savaş Hikâyeleri*, s.86.

halini anlatıyor: “Bir muhtarın, bir jandarmanın emirleri karşısında son nafakasını verirken, yine millet ve memlekete selâmet duasını eder, anbarındaki son buğday taneleri erzak çuvalına boşalırken, o, darıdan yapabileceği ekmeği düşünerek, müteselli olur...”⁴⁴ Ancak yaşananlar Mustafa Necati Bey’in anlattıklarından daha vahimdir. Çünkü ülkenin birçok bölgesinde açlık sıkıntısı yaşandığı bilinmektedir. Ayancık havalisinde insanların boş mısır somaklarını öğütüp yedikleri Türkiye Büyük Millet Meclisi genel kurulunda dile getirilmiştir⁴⁵.

f- Köylü Kadınları: Mustafa Necati, bu konudaki görüşlerini şu pasajlarla ifade etmiştir: “Anadolu’nun her köyünde üç beş evlâdının ölüsüne kalbi mezar olan birkaç ihtiyar vardır..Torunlarını yetiştirmek için köşe minderinde oturup kiraz çubuğunu tüttürecekken saban başında üvendiresini eline alan bu ihtiyarlar, müstesna hasletlerin birer nîm ilâh (yarı tanrı) gibi timsalidirler...”

...Bazen oğullarını kendilerinden daha kadîm (eski) bir tesâhüble (arkadaşlık) bağrına basmak için çağırın vatan, bunlara da lüzum görür; o zaman da cephe yüklü kağnıların dermansız bir hasta inlemesine benzeyen garip gıcırıtları arasından yanık ninnileriyle grupların seyyal ateşleriyle tepeleri ekilen dağlardan ovalara, derelere inerek, derelerden ovalara, dağlara tırmanarak menzillerine cephe ve erzak götürürler.”⁴⁶

Köylülerin durumu hakkında Mehmet Akif’in **Safahat**’ta tasvir ettiği tablo, bu konuda son sözü ifade ediyor:

“Köylünün bir şeyi yok, sıhhati, ahlâkı ⁴⁷ bitik;
Bak o sırtındaki mintan bile tiftik tiftik

Dam çökük, arsa rehin, bahçeyi icrâ ister:
Bir kalem borca bedel faiz defter defter!”⁴⁸

5- Cepheye Malzeme Taşınması

a- Cepheye Malzeme Taşıyan İhtiyar Kadın ve Torunu

Mustafa Necati Bey, cepheye malzeme taşıyan ihtiyar bir kadın ve torununun durumunu şöyle anlatıyor: “Bir gün evvel yağın karların doldurduğu uzun yollardan geçerek gelen mahkememiz müfrezesiyle Çerkeş önlerinde kağnıların cephe taşıyan bir kadın kafilesine rastgelmiştik; beyaz bir geceyi andıran bir gündü. Güneş bulutlara girmiş, tabiat kefenlenmişti... Mücessem bir hüzün halinde kalplere damlayan umumî sükûtu ihlâl eden

⁴⁴ Mustafa Necati: “İstiklâl Mücadelesi Hatıraları”, **Devrin Yazarlarının Kalemîyle Millî Mücadele ve Gazi Mustafa Kemâl, II**, s.747.

⁴⁵ Dr. Rıza Nur Bey (Sinop), 13.2.1922, (TBMM), **TBMM GCZ**, Cilt:2, s. 766-767.

⁴⁶ Mustafa Necati: “Anadolu Köylüsü”, **a.g.e**, s.745.

⁴⁷ Ahlâk, burada moral anlamındadır.

⁴⁸ Mehmet Akif ERSOY; **Safahat**, İstanbul,1982, s.384.

hiçbir ses yoktu; ancak kağnıların ruhları ürperten ve sükûtu besleyen gıcırtiları derinden derine etrafı geziniyordu... Bu seslerde öyle bir esrar saklı idi ki, sanki bütün muztarip ruhlar tek mil iniltisini bu sese vermişler ve sanki bütün mütevekkil fikirler, azme kalbolan tevekkülünü bu ağır revişe terk etmişler!..

Bu kafiye yaklaşıkça bazen bu uzun sükûtu yırtan bir kadın sesi yahut bir çocuk feryadı yükseliyordu. Kafileyeye yaklaştık ve selâmlaşık... Biz soğuktan yamçılar altında bile titirken tek yorganını da arabaya örten bir ninenin çıplak ayaklarla karları çiğnediğini görünce içimde takdirle karışık bir merhamet sızladı; arkasına sardığı peştemal içinde arasına hıçkıran bir çocuğun üzerine bile örtmeden yorganını niçin arabaya serdiğini sormak fikrini duydum:

- Üşümez misin sen, nine!?!... Bak çocuk donacak, yorganı örtsene!...

Diye arabanın üstünü işaret ettim; bu sözü garip bir tarzla karşılık verdi, sormağa değer bir şey addetmiyordu galiba!.. Benim cevap beklediğimi anlayınca mukaddes bir şeye teveccüh eder gibi kağnyaya doğru koştu: “Kar sepeyor, millet malıdır, nem kapmasın evlâdım!” dedi ve yorganın uçlarını iyice serdi. Kar sepelemeye başlamıştı. O zaman anladım ki, cephaneleri ıslatmamak için bu fedakârlığı yapıyor; o vakit deminki merhametimden utandım bile.. Aman yarabbi! Fedakârlığını bildirmek bile istemiyor; bu âlicenaplık karşısında secde etmeyen ruh ve aşk olur mu!?”⁴⁹.

b- Cepheye Malzeme Taşıyan Çanakkale Gazisi:

Mustafa Necati Bey, bu konuda diğerk bir örnekte de şu ifadeleri kullanıyor: “Bir yaz günü... Türk milletinin Sakarya kıyılarından heyecan içinde zafer müjdesi beklediği günlerden biri. Öğle güneşinin bunaltıcı sıcağı içinde cepheye doğru ağır ağır ilerleyen bu kafiyeleden biri ile karşılaştım, selâm verip geçecektim; fakat birden nazarlarım dört sandık yüklü hayvanla kafiyele karışmış bir gencin üzerinde tevakkuf etti. Bu gürbüz, geniş göğüslü, yağız yüzlü gencin bir ayağı tahtadandı; bu bir gazi idi... Çanakkale’de bir hücum esnasında bir mermi alıp götürmüş, hastanede tedavi edildikten sonra köyüne dönmüş, tarlasında çalışmaya başlamış, sonra millet harbi başlayınca tek bacağıyla arkadaşlarının arasına karışmadığına yanmış, hiç olmazsa cephane taşıyarak hizmet etmek için şehre inmiş, tek hayvanına dört sandık yüklemiş ve işte dört günden beri yol yürüyorlarmış...⁵⁰

c- Küre Dağında Cephane Taşıyan Kadın ve Çocuklar

Her ne kadar kadın ve çocukların cepheye malzeme taşınması bir hamaset destanı gibi görünse de aslında cephe gerisindeki düzensizliğin bir örneği olarak da kabul edilmektedir. Bu konuyu Türkiye Büyük Millet Meclisinde tenkit eden Erzurum milletvekili Mustafa Durak

⁴⁹ Mustafa Necati; “İstiklâl Mücadelesi Hatıraları”, **Devrin Yazarlarının Kalemile Millî Mücadele ve Gazi Mustafa Kemâl, II**, s. 734-735.

⁵⁰ Mustafa Necati; “İstiklâl Mücadelesi Hatıraları”, **a.g.e.,s.742.**

Bey'in ifadeleri de şöyledir: "Efendiler, geçen sene buradan İnebolu'ya gidiyordum. Küre belinde bir vak'aya tesadüf ettim. Küre belini aşağı iniyordum ve o gün İnebolu'ya yetişecektim. Çok arz ediyorum efendiler, samimiyetle rica ediyorum, iyi dinleyiniz. 40-50 merkeple gelen bir kadın kafilesini gördüm. Arkalarında cephane sandığı olarak yukarı doğru geliyorlar. -Kış idi, Kanunusanî'nin üçü beşi idi- Doğrusunu söylemek lâzım gelirse, affi âlinize mağruren arz edeyim, hristiyan zannetmiştim. Fakat yanımdan gelip geçtikleri vakit hristiyan olmadıklarını anladım. O katile geçti. İkinci bir katileye beş dakika sonra tesadüf ettim. O kafilenin başında 8-10 yaşında bir çocuk gidiyordu, şu çocuğu çağırayım bu nedir diye sorayım dedim ve çocuğu çağırdım, sordum. İsmi nedir dedim? Dedi, ismi Yaşar. Bu götürdüğünüz nedir dedim? Cephane dedi. Nereye götürüyorsun dedim? Ne bileyim dedi, Büyük Millet Meclisi emir vermiş bunları taşıyoruz, dedi. Büyük Millet Meclisi demişler efendiler...Bu, böyle...Büyük Millet Meclisi namına yapılıyor. Efendiler rica ederim dinleyiniz, müteessir oldum. Dedim ki Büyük Millet Meclisi'nin böyle bir emri yoktur, fakat çocuğa ne söyleyeyim, anlamaz. Bunu söylerken aşağıdan bir katile çıktı. Yanında bir jandarma, bir asker daha çıktı (O da mı yaya sesleri) o da yaya...Jandarmayı çağırdım. Dedim oğlum, niçin bu kadınlara cephane taşıttırıyorsunuz, sebep nedir, hikmet nedir? Efendim bilmem ben, ben muhafızım, bana ne soruyorsun, şu geride bir adam var, muhtar, ona sorabilirsin. Düşündüm, ne sorayım jandarmaya, askere... Fakat efendiler gördüğüm kadınları şöyle görmüştüm. Yalın ayak, çırlı çıplak, bazılarının çocukları kucağında, kan tere batmış. Vallâhülazim, billâhülkerim böyledir. Bu kürsü i muallâda söylüyorum, böyledir. Çocukları kucağında olduğu halde yukarı çıkıyorlardı. Müteessir oldum, arabadan indim, başladım ağlamaya. Muhtarı çağırdım, dedim ki; bu kadınları nereye götürüyorlar, sebep nedir, bu kadınlar niçin gidiyorlar? Dedi ki; efendi ben ne bileyim, Türkiye Büyük Millet Meclisi böyle emir vermiş, kadınlar İnebolu'ya cephane götürüyorlar. Çünkü İnebolu'ya cephane dolmuş acele gitmesi lâzımmış, götürüyoruz. Ağa sizin hayvanınız yok mu? Hayır yok, hayvanlarımız öldü. Niçin? Cephane taşıya taşıya ... Birer hayvanımız vardı öldü, dedi. Muhtardan da ne soracağım, soracak bir şey kalmadı. Gittim İnebolu'ya. Çolakzade Nuri Bey var orada, onun mağazasına gittim, ona dedim ki; Nuri Bey, bu kadınlar buradan niçin cephane taşıyorlar, acaba sizin bundan malûmatınız var mı? Siz bunu mebuslarınıza yazdınız mı? Haberleri var mı? Dedi; vallahi yazmadık, fakat yazmak teşebbüsünde idik. Müteessir oldum, kaymakamı çağırtım. Kaymakam geldi, kaymakama da sordum ki; kaymakam bey; bu kadınları bu cephaneyi taşımaya kim icbar ediyor, kim tahmil ediyor, kim gönderiyor? Altı saatlik yere gönderiyorsunuz. Ha; kaymakama sormadan dediler ki, bunu askeriye yapıyor, müteessir oldum, kalktım gittim telgrafhaneye; menzil müfettişi Osman Bey -tanıdığımız namuslu bir adamdır- Kastamonu'da görüşmüştük. Namuslu bir zattır. Onun namusundan eminim. Telgrafhanede Osman Bey'e sordum, dedim ki, böyle bir vak'anın şahidi oldum, pek müteessir oldum, bu, Büyük Millet Meclisi namına yapılıyor, öyle söylediler. Çok rica ederim. Eğer siz yapıyorsanız, niçin Büyük Millet Meclisi namına diyorsunuz? Büyük Millet Meclisi böyle şeylere hiçbir vakit de razı değildir. Fakat Osman Bey rica ederim beni dinleyiniz, sizden bir şey soracağım. -Osman Bey buradadır, çağırıp sorabilirsiniz- Osman Bey bu kadınların babaları şehit, evlâtları gazi, kardeşleri gazidir. Biz bütün gün burada yatarken, tüfeğini almış seni o bekliyor. Evet; biz bunu çağırırken, evlâdını, karısını,

çocuğunu, bıraktığı vakit gönderdiğimiz zamanda, biz bunu ne suretle gönderdik? Dedik ki: git, biz senin evlâdına, karına, çoluğuna, çocuğuna bakarız, ekmek de veririz. Fakat böyle yapmadık, çıkarttık, sokaklara yalın ayak, başı açık, karnı aç, perişan bir halde, cephaneyi de verdik arkasına, gönderdik, dedim. Osman Bey, şimdi bunların kocaları cephelerde bu hali işitirlerse, geride bir karısı, bir çocuğu kalmış, yahut bir ihtiyar annesi kalmış, yahut memede bir çocuğu kalmış, onun da kucağına cephaneyi veriyorsunuz, o çocuğu ile cephaneyi götürüyor. Bu adam şöyle bir düşünce, ordudaki Mehmet dese ki; şöyle bir kardeşim öldü, yahut ben de yaralandım, bugün de tüfek de elimde... Bu kış günü soğukta ben burayı bekliyorum. Ona da bir parça ekmek verecek idiler, şimdi vermiyorlar. Onun arkasına cephane yüklendi, yani atacağım bir kurşun varsa onu da karım, anam, bacım getiriyor. Şimdi bunlar oradan firar etseler de, bu dağı kesseler... (Allah esirgesin sesleri) Böyle giderse yaparlar efendiler... Bunlardan 200-300 ilâ... kişi gelse pekiyi bunun neticesinde hükümetin kolu uzundur, eli uzundur derler. Hükümet de bir iki taburla bunların takibine gönderirse ve bunların bir kısmını öldürürse, bir kısmını da yakalasa ve Divan-ı Harbe teslim etse, Divan-ı Harbin de reisi olsanız –Osman Bey’e diyorum- bu askeri söyletseniz... O asker de beyefendi; çok rica ederim, anamı gönderdin, karımı gönderdin, emmimi gönderdin, kimini öldürttün, kimini yaralattın, kimini topal ettin, beni de göndermişsiniz. Bir tek karım, bir tek çocuğum kaldı. Bunların da arkasına cephane vermişsin, kış günü çırlıçıplak... Ben ne yapayım dese. Hem namusum berbat oluyor, hem canım gidiyor, ben ne yapayım, ben kaçmayayım da ne yapayım, derse, rica ederim; sen buna nasıl hüküm verebilirsin? Aman birader ben titrerim, dedi. Buna karşı hüküm veremem ve bizim de bundan malûmatımız yoktur. Orada bir askerî kaymakam vardır, emir veriyorum gelsin, onunla meseleyi hallederiz dedi. Askerî kaymakamı geldi, görüştük. Dedi ki; hakikaten bundan bizim malûmatımız yoktur. Burada genç bir kaymakam vardır, biz vesait-i nakliyyeyi ondan istiyoruz, o bize buluyor veriyor. Ne yapmış ise o yapmıştır. Gelelim sonra kaymakam beye gittim, belediye reisi de , eşraftan birkaç kişi de geldi. Kaymakam beye dedim ki, kaymakam bey Büyük Millet Meclisi namına cephane taşıttırıyormuşsun, bundaki esbap nedir? Eğer bir ihtiyaç görüyorsanız, bu cephanenin buradan bir saat evvel bu dağın arkasına aşır gitmesini ilk evvel kendi aile-i muhteremeleri, ondan sonra belediye reisinin aile-i muhteremesi, benim burada ailem varsa, benim ailem de bir sandık alıp götürsün, eğer kadınlar götürmek lâzımsa. Yok bizimkiler böyle naz-ı nimetle beslensin, köylü çalışsın, ölen o zavallı köylü, canını, kanını veren, malını veren o köylü. Sonra karısı da cephane taşıсын. Bunun nerede yeri vardır, O da itiraz etti, hayır itiraz etti değil, itiraf etti. Dedi ki; cephane biraz çok gelmişti, cephaneyi buradan kaldırmak icap ediyordu, vali beyden, telefonla rica ettim, o da bu suretle münasip gördü. Jandarmaları çıkarttım, gittiler, bu yakın köyleri gezdiler. Vakıa bunlarda hayvan kalmamış, şimdiye kadar cephane taşıya taşıya merkepleri kalmamış. Erkekleri de yok, ey ne yapalım, bu kadınlara taşıttırmak icabetti. Birkaç köye taksim ettik, bu cephaneyi bu dağın arkasına taşımaya mecburdurlar.”⁵¹

d- İnebolu ve Samsun’da Cephane Taşıyan Kayıkçılar: Bu konudaki bir örnek de Trabzon milletvekili Ali Şükrü Bey tarafından, 11 Şubat 1921’de Türkiye Büyük Millet

⁵¹ Mustafa Durak Bey (Erzurum), 19.7.1922 (TBMM), **TBMM GCZ**, Cilt:3, s.541-542.

Meclisi kürsüsünde anlatılmaktadır: “İnebolu’dan, Samsun’dan gelenler pekâlâ bilirler ki: Kayıkçılar, cephaneyi ve eşya yı askeriye bedava taşıyor. Bu para nereye veriliyor. Bendeniz bilmiyorum. Fakat orta yerde para gidiyor. İnebolu’da üç gün kalanlar işitmişlerdir. Ey Ahali, hamiyeti olan, Allahını seven sahile gitsin, cephane taşısın diye ilân. Hattâ kısmen de cebren, bir dükkânda iki kişi varsa, dükkânda birisini bırakmak suretiyle inzibat memurları vasıtasıyla sevketmek üzere taşıyorlar.”⁵²

6- Şehit Çocukları ve Anneleri

a- Şehit Çocukları

Şehit çocukları ve şehit ailelerinin durumları da devrin yazarlarının kalemine yansıyan diğer bir konudur. Bu konudaki bir örnek, Ahmet AĞAOĞLU tarafından verilmiştir:

“Kızcağız eliyle yanında duran, üzerinde yırtık bir gömlekten başka bir şey olmayan, tahminen beş yaşında bir oğlan çocuğunu gösterdi:

- Buna da ben bakıyorum!

İkinci, üçüncü, dördüncü, beşinci ve ilâhîri çocukların da aynen babaları ya şehit olmuşlar, ya cepheye gitmişlerdi. Anneleri ise tarlada çalışıyorlar. Tamamen çıplak altı yedi yaşında bir erkek çocuk dikkatimizi celbetti.

- Bu kimdir?

- Bu yetimdir. Babası şehit olmuş, annesi ölmüş, kendine köyde bir ihtiyar kadın bakıyor. O meydanda yanımıza yetmişlik bir kadın değneğine dayanarak yanaştı...

Ankara ile Çankırı arasında kağnımız Kızılkaya namındaki bir köye geldi. Derhal bizi bir deste çocuk ihâta etti. Bazıları çınlıçiplak, diğerleri paçavralar içinde fakat simaları ne kadar sevimli; ne kadar munis!

-Kızım adın nedir ?

Mavi gözlü sekiz yaşındaki çocuk:

- Adım Fatma’dır.

- Baban var mıdır ?

- Hayır şehit oldu.

- Kim sana bakıyor ?

- Annem !

⁵² Ali Şükrü Bey (Trabzon), 11.2.1921 (TBMM), **TBMM GCZ**, Cilt:2, s.740.

- Annen nerededir ?
 - Tarlaya buğday biçmeye gitti !
 - Kardeşlerin var mıdır ?
 - İşte bu !
 ...
 - Evlâdın var mı anne ?
 - Dört oğlum vardı. Üçü şehit oldu. Biri de cephededir. Onun yolunu bekliyorum. Kadının gözlerinden akan yaş damlası yüzünün buruşuklarını ıslattı.”⁵³

Mustafa Necati, şehit çocuklarının oluşturduğu sosyal yarayı şu sözlerle ifade etmiştir: “ Her köyün içinde şehitlerin bıraktığı emanetlerden mürekkep bir varlık vardır: Boyunları bükük yetimler, annelerinin sapan sürerek nasırlanmış ellerinden başka bir el tarafından okşanmayan zavallı şehit yavruları ! Babalarının ölümünü küçük yaşlarında anlayamadıkları için bu hatıraları kalplerinde muamma düğümleri halinde saklarlar. Ve onu bütün nihayetsiz hüznüyle kavradıkları zaman babalarını kalplerine gömerler.”⁵⁴

Aynı konuda bir tesbit de Yahya Kemâl BEYATLI tarafından yapılmıştır: “Şehitlerimiz arkada karılarını, çocuklarını bıraktılar. Hem onları öyle bir zamanda dul ve öksüz bıraktılar ki en müreffeh, en talihli müslüman aileleri maişetlerinin iki yakasını bir araya getiremiyorlardı. Erkeğini böyle birden bire kaybeden bir Türk ailesi, manevî ağırlardan sonra ne yaman maddî ağırlarla sızlanır, hayatta öksüz kaldığını nasıl duyar, bunu çekmeyenler bilmez. İşte bu ağırlarla on seneden beri bu memlekette bir milyon aile sızlandı. Güçlü kuvvetli, akıllı, bilgili Türk erkeklerinin para kazanamadığı böyle bir devirde, milyonlarca şehit dulları, öksüz çocukları kucaklarında, elleri boğründe bekliyor, ancak islâmın tevekküküyle hayata karşı dişlerini sıkabiliyor.”⁵⁵

Şehitlerin geride bıraktıkları yetimler için devlet imkânları zorlanarak 1922 yılında 10.000 kadar şehit çocuğunun barınabileceği yetimhanelerin açıldığı, ancak bu durumdaki çocukların en az bunun yirmi misli olduğu bizzat Mustafa Kemâl Paşa tarafından ifade edilmiştir⁵⁶.

b- Bir Şehit Annesinin Oğlunun Mezarını Araması

Kendisi de oğlunu Çanakkale cephesinde kaybettiği için bir şehit babası olan Ahmet Rasim Bey, Dumlupınar şehitliğinin vatandaşların ziyaretine açıldığı gün, çocuğunun mezarını bulamayan bir şehit annesinin yaşadığı dramatik bir olayı şöyle ifade ediyor:

⁵³ Ağaoğlu Ahmet; “Münevverler Cepheye”, **Devrin Yazarlarının Kalemile Millî Mücadele ve Gazi Mustafa Kemâl, II**, s.666-667.

⁵⁴ Mustafa Necati; “İstiklâl Mücadelesi Hatıraları”, **Devrin Yazarlarının Kalemile Millî Mücadele ve Gazi Mustafa Kemâl, II**, s.746.

⁵⁵ Yahya Kemâl BEYATLI; **Eğil Dağlar**, Ankara, 1985, s. 58-59.

⁵⁶ Kâzım ÖZTÜRK; **Atatürk'ün TBMM Açık ve Gizli Oturumlarındaki Konuşmaları**, Cilt:2, Ankara,1986, s.946.

“... Ufak bir dönemeçten sonra küçük bir yokuşa daha tırmandım. Tepe, bu yokuşun sonu idi. Burada bir “tâk” altından geçtim. Ellerinde birer külünk, iki üç kişi bir yer kazıyorlardı. Birdenbire nazarlarım sol tarafa döndü. Üstü kabarık, yanları küçük küçük taşlarla örülü, üzerinde bayraklar dalgalanan sade bir mezara saplandı, kaldı.

Bu mezar adı sanı belirsiz bir şehit askerin mezarı idi. Eyvah! Benimkinin adı sanı belli, mezarı belirsiz!.. Vah! Yavrucuğum vah!

Ne o? Yanı başımda biri bir şeyler söylüyor...bir kadın...bir şehit anası... Orada yatan şehidi benimsiyor. Bu, mutlaka benim oğlum olacak...diyor. Hasbünallah! Sen bilirsin yarabbi!.. Tufan gibi kalkan bir ağlama, bütün kuvvetiyle boşandı, geldi, gırtlığıma sarıldı, doldu. Boğuluyordum.

Bir şehit babası, bir şehit anası! Bir mezarın yanında...Altında bir mahşer-i süeda (kutlu, uğurlu kimseler) kaynaşıp duruyor!..

Trenden inerken hissettiğim titreme, o hasret ateşi yine nüksetti, gözyaşlarıma karışan o soğuk ter yine geldi... Mazhar'ı orada bırakarak bacaklarımı sürükleye sürükleye ilerilere doğru yürüdüm.

...

Aman!.... Bir ayak sesi!... Az kaldı:

- Gelme! Diye bağıracaktım. Tanıdık bir ses:

- Merhaba!

Evet. Merhaba!... Bir lafız ki ancak böyle geniş, saha saha ümit dolu, tazelik kaynağı olan yerlerde söylenirse, mânidar olabilir...

- Es-selâm ey ma'şer-i şühedâ... Kulak verin...Ne işitiyorsunuz?

- Merhaba!

Kulaklarım uğulduyor, sert bir rüzgâr yüzüme vurdukça, göğsü oynanmış bir ağaç gövdesi gibi sallanıyordu.. Gelenler kürsüye kadar yürüyüp döndüler...Ben yine o sevdiğim hayalâta dalmak üzere idim. Bir ses daha:

- Mutlaka benim oğlumdur!

Yine o kadın!.. Bir elinde torba, diğer elinde bir çıkın! Gözleri kuru, dudakları yaş.. Apul apul yürüyor, bana doğru geliyordu. Yaklaşınca kalktım...Dedi ki:

- Benim oğlum diyorum da kimse inanmıyor!

- Ben inandım!

Öyle sevinçli bir nazarla baktı ki, beni de sevindirdi.. O kuvvet ile yürüdüm. Diyecektim ki:

- Hattâ benim oğlum da yanında!

Fakat diyemedim!.. Bu defa da böyle ansızın zuhur eden bir avutma duygusunun boğazıma sarılan elleri sesimi kısıtı!”⁵⁷

7- Cephe Gerisinde Ramazan ve Bayramlar: Cephe gerisinde Ramazan ayında yaşanan duyguları, Yahya Kemâl BEYATLI, **Eğil Dağlar** isimli eserinde şöyle tasvir etmiştir: “Ramazan topları patlarken, anne Anadolu’nun bağrında mavi bayraklarını diken Yunan orduları karşısındaki askerlerimizi bir daha hatırlayacağız, onları hatırlarken diyar-i islâma Ramazanın bir daha geldiğini haber veren topları derin bir hüznle işiteceğiz, minarelerde yanan kandilleri dolmuş gözlerle göreceğiz, yükselen ezanları dalgın dalgın dinleyeceğiz, bu ramazanın her zevki bize biraz acı gelecek.”⁵⁸

Kurban bayramlarında ise, cephe gerisinde kesilen kurban etlerinden ve derilerinden cephedeki askerlerin ihtiyaçlarının karşılanmaya çalışıldığı, Türkiye Büyük Millet Meclisi genel kurulunda dile getirilmiştir⁵⁹.

8- Düğünler: Cephe gerisinde düğünlerde haddinden fazla eğlenme ve aşırı tüketimin önüne geçmek için 25 Kasım 1920 tarih ve 55 sayılı “Düğünlerde Men’i İsrifat Kanunu” çıkarılmıştır. Bu kanunun 1.maddesiyle, düğünlerde her çeşit çeyiz sergilenmesi, çeyizlerin açıktan taşınması, erkek tarafından iki kattan fazla elbise yapılması, düğün günleriyle sınırlı olmak üzere bir günden fazla çalgı çalınması ve ziyafet verilmesi, nişan, çevre töreni ile ağırlık ve hediye verilmesi ve köçek oynatılması yasaklanmıştır⁶⁰.

Aslında insanların pek eğlenecek hali de yoktur. Özellikle bir köy düğününde gelen misafirleri tasvir ederken Mehmet Akif ERSOY, şu ifadeleri kullanıyor: “Kırk elli kadar köylü bir bayıra serilmiş, hepsinin benzi sararmış, karınları şiş, kollar sarkık, arka yusyumru, göğüs çökmüş, omuzlar kalkık, gözlerin rengi bulanık, kapaklar şiş şiş, yüz buruşmuş.”⁶¹ diyerek vatandaşların çoğunun sıtmal olduğunu vurguluyor. Mehmet Akif Ersoy’un bu hususta

⁵⁷ Ahmed Rasim; “Şehit Oğlumun Hayal-i Perişanîsi”, **Devrin Yazarlarının Kalemile Millî Mücadele ve Gazi Mustafa Kemâl, II**, s.1135-1139.

⁵⁸ Yahya Kemâl BEYATLI **a.g.e.**, s.259.

⁵⁹ Vehbi Bey (Karesi), 21.10.1920 (TBMM), **TBMM GCZ**, Cilt:1, s.195.

⁶⁰ **Atatürk Dönemi Maliye Politikası**, 1.Kitap , Ankara, 1982, s.225-226.

⁶¹ Mehmet Akif ERSOY; **Safahat**, s.380.

vurguladığı diğer bir nokta da, ülkenin ekonomik yapısındaki çöküşe paralel olarak nikâh sayılarındaki azalmaya dikkat çekiyor:

“Evlenip aile teşkili bugün zor geliyor;
Görüyorum ya, nikâhlar ne kadar seyreliyor!”⁶²

9-Anadolu'nun Manzarası: Millî Mücadele döneminde Anadolu'nun nüfusunun 10 milyon civarında olduğu ifadeleri sık sık tekrarlanmıştır⁶³. Nüfusun yüzde sekseninin tarımla uğraştığı⁶⁴, köylerde yaşayan nüfusun yüzde sekseninin kadın, yüzde yirmisinin erkek olduğu tahmin edilmektedir⁶⁵. Konya milletvekili Vehbi Efendi, 16.10.1921 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı konuşmada, “... efendiler, hergün görüyorsunuz, arabaları götüren kimlerdir? Çorum'dan, Yozgat'tan, daha ötelelerden öküzü, danaları götüren kadınlardır. Bizim bir şeyimiz kalmadı müracaat edecek. Her şeye müracaat ettik. Başka menba kalmadı. Yalnız kadınlar da harbe iştirak etsin. Bu kaldı. Bundan başka bir şey kalmadı.” sözleriyle cephe gerisinde kalan kadınların da millî mücadeleye yaptığı katkıları anlatmaktadır⁶⁶. Erzurum milletvekili Hüseyin Avni Bey de aynı konuda düşüncelerini aktarırken, “Halkın hepsi hemen hemen askere gitmiş, harplerde kül olmuş. Zavallı Anadolu sanatsız, insansız, ziraatsız, parasız...” sözlerini kullanmıştır⁶⁷.

Millî Mücadele sırasında cephe gerisini en güzel tasvir eden ifadeler, devrin gazetelerine de yansımıştır. 8 Ağustos 1922 tarihli Akşam gazetesinde bu konuda yer alan bir yazıda şu ifadeler dikkat çekmektedir: “Asma değil, tahta köprülerimiz yok, askerlerimiz birçok sulardan yüzerek geçiyor. Kırk kat değil, istasyon binalarından daha güzel bir evimiz yok; Başkumandanımız Ankara bağlarında bir köylü meskeninde yatıp kalkıyor. Ordumuz toprakları Kafkaslardan ta Afyonkarahisar'a kadar kendisi çekiyor, erzakımızı kadınlar ve çocuklar taşıyor, tüfeğimiz kaçak, askerlerimizin giydiği esvabını bile donanmaların ablukasından kaçırıyoruz. Elektrik harikalarından mahrumuz, kasabalarımız güneşle beraber sönüyor. Ne tiyatrolarımız, ne seyrangâhlarımız var. Koca Anadolu'da muasır medenîleri bir gece eğlendirecek, bir gün avutabilecek hiçbir eğlence tertip edemiyoruz. Raks yok, şarkı yok, bir Avrupalının görüşüne göre tam cehennemin ortasındayız.”⁶⁸

Son olarak Anadolu'nun viran halini ise, Mehmet Akif ERSOY, şu şekilde tasvir etmiştir:

“Koklarım taşları, toprakları: izler kan izi,
Yurdumun kan kusuyor mosmor uzanmış denizi!

⁶² Mehmet Akif ERSOY; a.g.e, s.385.

⁶³ Hüseyin Avni Bey (Erzurum), 2.11.1922 (TBMM), **TBMM GCZ**, Cilt:3, s.992.

⁶⁴ **Atatürk Devri Maliye Politikası**, 1.Kitap, s.155-157.

⁶⁵ Halit Bey (Kastamonu), 24.9.1923 (TBMM), **TBMM GCZ**, Cilt:4, s.298.

⁶⁶ Vehbi Efendi (Konya), 16.10.1921 (TBMM), **TBMM GCZ**, Cilt:2, s.336.

⁶⁷ Hüseyin Avni Bey (Erzurum), 11.2.1922 (TBMM), **TBMM GCZ**, Cilt:2, s.739.

⁶⁸ “Anadolu'nun Manzarası”, (Akşam No. 1391), **Devrin Yazarlarının Kalemile Millî Mücadele ve Gazi Mustafa Kemâl II**, s.909.

Tüter üç beş baca kalmış ... o da seyrek seyrek ...
 Aşinâ bir yuva olsun seçebilsem diyerek,
 Bakınırken duyarım gözlerimin yandığını
 Sarar âfâkımı binlerce sıcak kül yığını.
 Ne o gömgök dereler var, ne o zümrüt dağlar;
 Ne o çıldırılmış ekinler, ne o coşkun bağlar.
 Şimdi kızgın günün altında pinekler, bekler,
 Sâde yalçın kayalar, sâde ıpsız çöller.”⁶⁹

Sonuç

Yukardaki örneklerde, millî mücadele sırasında cephe gerisinde yaşanan mağduriyetlerin bir kısmı ortaya konmuştur. Zaman zaman ülkemizde devletin, cumhuriyetin sahibinin kim olduğu konusunda tartışmalar yaşanmaktadır. İşte devletin ve cumhuriyetin gerçek sahipleri, şehit çocuğunun mezarını bilemeyen anneler babalar, şehit babasının acısını anlamayacak kadar küçük çocuklar, cepheye gönderdiği eşinin cephanesini sırtında cepheye yetiştirmeye çalışan kadınlar, ellerindeki gıda maddesini sonuna kadar tekâlif-i milliye komisyonuna teslim edip kendisi boş mısır somağını öğütüp yiyen köylülerdir. Bu insanlar düğünlerini, bayramlarını bile ölçülü bir şekilde kutlamışlar, şehit çocuklarını unutmamışlardır. Millî mücadele döneminde özellikle köylerde asker vermeyen hiçbir ailenin bulunmadığı⁷⁰; büyük zaferi meydana getirenlerin Türk köylüsü⁷¹ ve çocukları dahil elindeki bütün imkânları seferber eden Türk milleti olduğu Türkiye Büyük Millet Meclisi gizli celse zabıtlarına da yansımıştır⁷². Bugün bize düşen cephede hayatlarını kaybeden şehitlerimizi olduğu kadar, onları cepheye gönderen ve arkasından her türlü imkânlarını sağlamaya çalışan cephe gerisinde kalanları da unutmamaktır.

KAYNAKÇA

- ADIVAR, Halide Edip; **Vurun Kahpeye**, İstanbul, 1975.
Atatürk Dönemi Maliye Politikası, 1. Kitap, Ankara, 1982.
 BEYATLI, Yahya Kemâl; **Eğil Dağlar**, Ankara, 1985.
Cumhuriyet Döneminde Türkiye Ekonomisi 1923-1978, Akbank Kültür Yayını, Ankara, 1980.
Devrin Yazarlarının Kalemile Millî Mücadele ve Gazi Mustafa Kemâl, II, Ankara, 1981.
 ERSOY, Mehmet Akif; **Safahat**, İstanbul, 1982.
 GÜNAY, Reha; “Osmanlı Konut Mimarisinde Ahşap Kullanımının Sürekliliği”,
Proceedings of the 11th International Congress of Turkish Art, Utrecht The

⁶⁹ Mehmet Akif ERSOY; **Safahat**, İstanbul, 1982, s.379.

⁷⁰ Abdurrahman Dursun Bey (Çorum), 19.8.1922(TBMM), **TBMM GCZ**, Cilt:3, s.664.

⁷¹ Şeref Bey (Edirne), 9.10.1922 (TBMM), **TBMM GCZ**, Cilt:3, s.926.

⁷² Ali Şükrü Bey (Trabzon), 28.1.1923 (TBMM), **TBMM GCZ**, Cilt:3, s.1255.

- Nederlands, Augustus 23-28, 1999.
- GÜNTEKİN, Reşat Nuri; **Çalikuşu**, İstanbul, 1993,
- GÜNTEKİN, Reşat Nuri; **Acımak**, İstanbul, 1989.
- KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri; **Yaban**, İstanbul, 1979.
- Millî Savaş Hikâyeleri**, Ankara, 1981.
- ÖZTÜRK, Kâzım; **Atatürk'ün TBMM Açık ve Gizli Oturumlarındaki Konuşmaları**, Cilt:2, Ankara, 1986.
- PEHLİVANLI, Hamit; **Askerî Tarih Belgeleri Dergisi Dizini**, Genelkurmay Başkanlığı Yayını, Ankara, 1996.
- Peyami SAFA; **Mahşer**, İstanbul, 1999.
- Peyami SAFA; **Sözde Kızlar**, İstanbul, 1982.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları**, Türkiye İş Bankası Yayını, Ankara, 1985.
- Zeki SARIHAN; **Kurtuluş Savaşı Günlüğü III**, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1995.
- Zeki SARIHAN; **Kurtuluş Savaşı Günlüğü IV**, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1996.